

## Literárne dielo ako dokument doby (rok 1918 v Rázusovom románe Svetý)

DANA HUČKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Veľké dejinné udalosti, s ktorými sa spája rok 1918 (koniec 1. svetovej vojny, následný rozpad rakúsko-uhorskej monarchie, vznik 1. Československej republiky), výrazne zmenili dovtedajšie politicko-geografické usporiadanie. Rok 1918 sa stal historickým medznikom, ktorým sa začala nová éra slovenských dejín, a to tak v oblasti štátotvornej, ako aj v ekonomickej, hospodárskej a kultúrnej.

Ako píše Ľubomír Lipták vo svojej knihe *Slovensko v 20. storočí*,<sup>1</sup> vznik nového štátu bol zo strany Slovákov vnímaný s veľkými nádejami ako akt národného oslobodenia. Znamenal akceleračný moment pre vývin slovenského národného spoločenstva, ktorý bol dovtedy výrazne hatený maďarizačnou a nedemokratickou politikou Uhorska. Predchádzajúci ťažký národnostný útlak zo strany uhorskej štátnej moci, vedený s cieľom úplnej maďarizácie základného školstva (pre ktorý vytvorili základ Apponyiho školské zákony z roku 1907), a obmedzovanie priestoru pre politickú organizáciu sa po zmene politických pomerov stali minulosťou. V nových podmienkach išlo o nový demokratický politický systém (parlamentná demokracia, všeobecné volebné právo, široké spektrum politických strán) a slovenčina sa stala úradným a vyučovacím jazykom na školách. Treba si pritom uvedomiť, že vyššie slovenské školy – tri slovenské gymnáziá v Martine, v Kláštore pod Znievom a v Revúcej – zanikli v tom čase už pred vyše štyridsiatimi rokmi, v roku 1874, takže akýkoľvek záujem o zvládnutie slovenčiny bol len čisto individuálnou záležitosťou: „Už to, že slovenský mladík v úsilí ovládať jazyk je odkázaný sám na seba, na svoju energiu a na svoje privátne lopotenie, svedčí o tom, v akej ťažkej situácii sa nachodí Slovensko,“ písal bociansky farár Ján Lajčiak v kultúrno-filozofickej štúdií *Slovensko a kultúra* (asi 1910 – 1918, knižne 1921)<sup>2</sup> a na inom mieste dodával: „Vychovaní v cudzích školách mnohí už ani nevedia po slovensky myslieť.“<sup>3</sup> Pre neexistenciu slovenského školstva sa po vzniku republiky stali bežnou praxou kurzy spisovnej slovenčiny, pravopisu a literatúry – prvé z nich vznikli v Martine z iniciatívy samotnej Národnej rady, ktorá na podobné aktivity vyzývala farárov a učiteľov na celom Slovensku, aby prostredníctvom rýchlokurzov pre dospelých a následných kvalifikačných skúšok zabezpečili nových jazykovo školených štátnych úradníkov.<sup>4</sup> Návrat slovenčiny do škôl bol vítaný priam poeticky, hoci aj s vedomím očakávaných problémov: „Ešte niekoľko týždňov alebo mesiacov a navráti sa medzi posvätené múry slovenských škôl odtiaľ voľakedy vyhnatá, úbohá popeluša: slovenská reč (...) Žiaci naši

<sup>1</sup> LIPTÁK, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1998.

<sup>2</sup> LAJČIAK, Ján: *Slovensko a kultúra*. Bratislava : Vydavateľstvo Q111, 1994, s. 114.

<sup>3</sup> Tamže, s. 118.

<sup>4</sup> MEDVECKÝ, K. A.: Vyučovanie slovenčiny pre dospelých. In: *Národné noviny*, roč. 49, 20. 12. 1918, č. 152, s. 3.

slovenskí, ktorí dosavád' v maďarskej reči boli vyučovaní, z počiatku i tak budú sa potýkať s ťažkosťami...“<sup>5</sup>

Práve presadenie národného jazyka vo verejnom živote a v školách patrilo k najviditeľnejším výsledkom revolúcie v roku 1918. Súviselo to s tým, že jazyk dlhodobo zohrával významnú úlohu pri formovaní slovenského národného povedomia, mal až hodnotu národného symbolu, bol spojivom inak rozdielných slovenských politických skupín. S takýmto vnímaním jazyka súviselo aj výsadné postavenie literatúry v slovenskom národnom živote, keď literatúra sa ponímala ako nástroj agitácie a súčasne ako národno-obranný a národno-záchovný prostriedok: bola vnímaná ako nástroj národného sebauvedomenia, s výraznou národno-obrannou funkciou. Pri takomto prístupe k literatúre mal aj spisovateľ štatút reprezentanta národa, prezentoval sa ako jeho tribún, nezriedka ako jeho svedomie. Na tento zúžený model národnej kultúry upozorňoval už spomínaný Ján Lajčiak, ktorý sa domnieval, že tradičný model kultúry nemožno obmedzovať z národnoobránných dôvodov len na literatúru a jazyk, ale je potrebné rozšíriť ho o vedecko-poznávaciu a prakticko-organizačnú funkciu.

V dobovej jazykovej praxi sa pre zásadnú a náhlu zmenu štátneho politického systému ujal termín prevrat, ktorý zodpovedal faktu, že nový štát vznikol za ľudovej revolúcie. (Tento pojem sa postupom času stal synonymickým, zástupným pomenovaním roku 1918, pričom v časti slovenskej historiografie a literárneho dejepisectva prežíva dodnes. Prevrat sa stal predelom, rozdeľujúcim čas na obdobie pred ním a po ňom – v jazyku vedeckej historiografickej obce fungujú aj dnes pojmy predprevratový a poprevratový.) Hoci štátoprávne sa Slovensko prihlásilo k Československej republike pomerne pokojne Deklaráciou slovenského národa prijatou v Martine 30. októbra 1918, faktické začleňovanie Slovenska do nového štátneho útvaru koncom roka 1918 a začiatkom roka 1919 malo bojovejší, revolučnejší charakter: dialo sa „formou jeho vojenského obsadzovania jednotkami zahraničných légii, najmä z Talianska, a zborní českých a slovenských dobrovoľníkov. Na oslobodenom slovenskom území nepreberala moc Slovenská národná rada, ale v Prahe menovaná tzv. „slovenská vláda“, vlastne zbor dr. Vavra Šrobára so sídlom v Žiline a od februára 1919 v Bratislave“<sup>6</sup>, čo v celom kontexte dobových udalostí možno vysvetľovať ako dôsledok neschopnosti slovenskej buržoáznej politiky „vlastnými silami sa vymaniť z maďarského jarma“<sup>7</sup>, vychádzajúc z toho, že v októbri 1918 „sa síce postavila na čelo národnooslobodzovacej akcie, ale nemala dost' síl, aby ju dovedla do konca“<sup>8</sup>.

Vznik Československa sa teda neodohrával iba vo sfére deklarácií a politických vyhlásení, ale mal aj svoju revolučnú podobu. Ako píše Ľubomír Lipták, „hneď po vzniku Slovenskej národnej rady sa Slovensko stalo dejiskom živelného revolučného výbuchu a po ňom veľmi komplikovaného stretnutia dvoch triedne a politicky príbuzných vlád – pražskej a budapeštianskej, ktoré chceli ovládnuť Slovensko.“ (...) „Začiatkom novembra 1918 po celom Slovensku roľníci na dedinách, posmelení a posilnení vojakmi vracajúcimi sa z frontov, bili a vyhánali notárov, žandárov, niekde aj učiteľov, farárov, krčmárov

<sup>5</sup> ŠURSKÝ: Slovenské školy. In: *Národné noviny*, roč. 49, 5. 11. 1918, č. 130, s. 1.

<sup>6</sup> LIPTÁK, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1998, s. 85.

<sup>7</sup> Tamže.

<sup>8</sup> Tamže.

a ostatných miestnych predstaviteľov vládnej moci. Vyhľadované zástupy sa vrhli na obchody, sýpky, sklady, vyrabovali krčmy, neuznávali nijakú štátnu a verejnú autoritu. Žandári poutekali do väčších župných sídel, jedinou skutočnou mocou na vidieku boli masy roľníkov a robotníkov vyzbrojených zbraňami, ktoré si doniesli z frontu, a veľmi radikálne uplatňujúcich svoje predstavy o rovnosti a slobode. Na mnohých dedinách a v celých vidieckych oblastiach vzniklo akési mocenské vákuum. Živelný ľudový roľnícky pohyb sa však obmedzoval len na vlastnú obec a najďalej dospel tam, kde začal násilne deliť panský majetok.<sup>9</sup> Okrem toho situáciu hneď po vojne charakterizovali sociálne a hospodárske problémy – pre prvú povojnovú zimu boli príznačné zásobovacie zmätky, nezamestnanosť, hlad, dopravné problémy, nedostatok uhlia a zásob.

V akej podobe sa daná realita dostala do literatúry, to sa pokúsim ukázať na diele Martina Rázusa (1888 – 1937), básnika, prozaika, dramatika, politika, predstaviteľa slovenskej medzivojnovej literatúry, ktorý býva opakovane v rámci chronologických literárnohistorických pohľadov a lineárne chápaných syntéz dejín literatúry vyčleňovaný (spolu so Štefanom Krčmériom, 1892 – 1955) ako príslušník „tzv. prechodnej generácie“, ktorá svojou tvorbou predstavuje akési preklenutie časovej medzery spôsobenej prvou svetovou vojnou a uchovanie kontinuity s predchádzajúcou fázou literárneho vývinu. V prípade Martina Rázusa malo toto uchovávanie kontinuity navyše aj zjavný národno-reprezentatívny a v istom zmysle až obrodenecko-reliktný rozmer.

Martin Rázus, v roku 1918 tridsaťročný, pôsobiaci ako evanjelický farár v Pribyline na Liptove, reagoval na vznik Československa – rovnako ako Štefan Krčméri – početnými príležitostnými básňami, aktuálne publikovanými najmä v *Národných novinách*. V tejto súvislosti ho napr. Michal Gáfrík označuje za „panegyrika“ a „dityrambistu prevratu“, za „prevratového patetika a rétora“.<sup>10</sup> Básnické reakcie na udalosti z jesene 1918 až jari 1919 tvoria štvrtú, záverečnú časť Rázusovej tretej básnickej zbierky *Hoj, zem drahá* (1919). Národné oslobodenie a vznik republiky pripodobňuje Rázus v duchu dobovo rozšíreného stereotypu k rozprávkovému prebudeniu zo zakliatia („Čakali sme vás, tvrdo čakali, / s’a Zlatovláska svojho kráľoviča, / (...) čakali sme – ach, / jak zakliati (...), báseň *Vitajte, drahí*) alebo „modernejším“ jazykom: slovenské mestá a dediny sú pre neho „vzbudené zo sna tvrdej narkózy“ (báseň *Revolúcia*). Slovensko opakovane prirovnáva k ostrovu na mori, ktorý vyrástol po „hroznom zemetrasení“ (báseň *Až potom...*; resp. „Sme novým ostrovom, čo na dne mora spočíval / po dlhé stáletia“, báseň *Tu žiť, nie hrať sa – znamená!*).

V zbierke *Hoj, zem drahá* je zahrnutá aj báseň *Čo žiadam?*, s dátumom 7. november 1918, o ktorej M. Gáfrík píše, že „je prvým zaklínaním rodnej ‚krvi‘, aby bola ‚velikých dní hodná‘“, a že „možno predpokladať, že bezprostredným podnetom na jej napísanie boli prevratové rabovačky na Slovensku“, avšak s tým, že „motivácia básne je širšia“, lebo odkazuje na potrebu uchovania „čistého národného štítu“.<sup>11</sup> Spojitosť s ľudovým plienením, ktoré na začiatku novembra 1918 dosiahlo na Slovensku masové rozmery, potvrdzuje už prvá strofa básne, obsahujúca básnikovo volanie (v skrátenej podobe):

<sup>9</sup> LIPTÁK, Eubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1998, s. 83 – 84.

<sup>10</sup> GÁFRÍK, Michal: *Martin Rázus I*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 148, 146.

<sup>11</sup> Tamže, s. 146

„Krv moja rodná, / (...) / buď velikých dní hodná: / (...) / lež dbaj i na kázeň!“ Svoj apel básnik formuluje ako oprávnenú žiadosť, aby bolo zachované „čisté meno“ národa v mene ľudskosti („nech nám farby nezohudia / pred svetom meno, čisté meno, / sme ľudia – chápeš? Ľudia! Ľudia!!“), pretože „komu hnev či pomsta černie v stope, / ten Svobodiene našej jamu kope!!!“ Odkaz na rabovačky však možno čítať aj v básni s dátumom 2. november 1918 *Ó, rode, prápor vztýč!* s podtitulom *Na nápev Marseillaise-i*, uverejnenej v *Národných novinách* 7. 11. 1918, kde sú verše ako „hriech dom náš nepošpiní“ či „nikomu neber, čo jeho“. „V znovenom, predraho vykúpenom svete“ však postupom času Rázus dospieva k názoru, že „hoc strhané putá – duše preds’ nedošli veľkého oslobodenia“, s prosbou adresovanou slovenským horám a údoliam: „(...) musíte splodiť i pravého človeka, / so zrakom jasným a s dušou, v nej sebca hlas naveky znie, / a s myslou, ktorá vie pochopiť zvesť tú, / že nieto hriechu, čo minul by prísneho trestu – / človeka železnej vôle a vysokých vzletov, hodného slobodnej zeme...“ (báseň *Až potom...*, 30. 3. 1919). Básnikove verše pritom hovorili to isté, o čom sa písalo – ako reakcia na výtržnosti a rabovačky – v aktuálnej dobovej tlači: 7. 11. 1918 bola v *Národných novinách* uverejnená Výzva česko-slovenskému ľudu s nasledovným apelom: „Ani jediným rušivým skutkom nesmejú byť skalené terajšie veľké chvíle, ani jediný z Vás nesmie dopustiť sa ničoho, čo by mohlo zakaliť čisté meno národa. Každý z Vás musí bez výnimky šetriť všetko, čo inému je sväté. Slobodu osobnú i majetok súkromný treba mať v úcte.“<sup>12</sup>

Dobové udalosti Rázus zachytil tiež vo svojom prvom a zároveň najrozsiahlejšom, štvorzväzkovom románe *Svety*, vydanom v roku 1929, v ktorom v konvenčnej žánrovej forme realistického románu (žánrovo ho možno označiť ako román sociálny, románovú kroniku či román-epopeju) podal obraz života na Slovensku počas prevratu v roku 1918 a v prvom desaťročí existencie novovzniknutého česko-slovenského štátu (teda v rokoch 1918 – 1927). Novú skutočnosť v ňom zobrazil dokumentárne a realisticky cez osudy obyvateľov jednej doliny na moravsko-slovenskom pomedzí. Dokumentárno-opisný realizmus diela vyplynul z predimenzovanej detailnosti zachytávania ľudového zvykoslovía, z faktu minimálnej literárnej prepracovanosti prostredia Moravského Lieskového a jeho okolia (kde Rázus ako evanjelický farár pôsobil v rokoch 1921 – 1930) a z momentu vytvárania prevažnej väčšiny postáv podľa reálnych prototypov.

Román *Svety* je oslavou slovenského ľudu, predovšetkým sedliactva ako nositeľa skutočných životných hodnôt: ľudový kolektív spätý s pôdou sa vo svojej jednoduchosti stáva protiváhou intelektuálnej roztrieštenosti a neplodného individualizmu moderného veku. Dôvody autorského príklonu k téme dediny opísal Rázus v roku 1931 takto: „Nefavorizovaný životom stál som nad bohatým svetom slovenskej doliny. Hľadel som bezprostredne na ten krásny ľud, bitý životom ako málokde. Na kvet jeho umenia, reči a zvláštnej, neumelkovane optimistickej životnej filozofie. Na svety v dušiach, naukladané ani geologické vrstvy nad sebou, presvietené nenáročnosťou, čoho by sa zišlo kruhom veľkomestským, i celému svetu, ak chce vyhnúť hrozivej katastrofe. Porovnával som – a prišiel som len na to, že slovenská dedina je ešte vždy mimoriadne cenný literárny materiál pre beletristu, umelca i filozofa. (...) Vtedy som si uvedomil určite a jasno potrebu

<sup>12</sup> Výzva česko-slovenskému ľudu. In: *Národné noviny*, roč. 49, 7. 11. 1918, č. 131 (45), s. 1.

vyzdvihnúť podľa síl umelecko-estetické a filozofické hodnoty slovenských dedinských más len na jednom nepatrnom úseku od Haluzíc po Bzince a Lubinú pod Javorinou.<sup>13</sup>

V románe sa bez výraznejšieho skĺbenia uplatňujú dve hlavné línie: dokumentárna (sociologicko-folkloristická) a polemická (politicko-publicistická). Vnútorňa roz dvoje-nosť realistickej faktografie a idealistickej sociálno-filozofickej koncepcie zanechala stopy aj na kompozícii diela. Román nemá výraznejšiu dejovú líniu, textu chýba epická dynamika, jednotlivé časti sú viac alebo menej len epizódami. Veľké množstvo postáv, ako dôsledok snahy napísať román kolektívu, a s tým súvisiaca prevaha dialogických pasáží, veľa dejových vrstiev a reportážna opisnosť viedli k preťaženosti románovej koncepcie.

Prvý diel románu sa začína na konci prvej svetovej vojny, v hektických dňoch prevratu. Nové časy sa začínajú výstrelmi na jarmoku, živelnou „odplatou utlačených“ v podobe rabovačiek židovských obchodov, návratmi vojakov z frontu a organizovaním Slovenskej gardy. Miestnou reakciou na Martinskú deklaráciu je zriadenie vlastnej obecnej vlády – národnej rady. V tomto čase sa na jednej z kopaníc udomáčuje aj bratranec miestneho farára Svarínskeho Pavel Beňo. Tento inteligent pôvodom z horníakov, univerzitne vzdelaný, rozhladený pobytom vo veľkomestách západného sveta, sa rozhodol zaprieť svoju kultúrnu skúsenosť a vrátiť sa k prostote sedliackeho života. Tzv. sedliacky primitivizmus sa pre neho stáva vykúpením z ťaživých intelektuálnych tráum vzdelanca.

Expozíciu románu tvorí séria dialógov dedinčanov, ktorí idú na jarmok do mesta Klenova: sú veselí a oddýchnutí, vtipkujúci a prekárajúci sa – akoby v zhode s neskoršou charakteristikou celej lesnianskej doliny: „Veselsej doliny nenájdete naširoko.“ To, že sa môže schyľovať aj k niečomu dramatickému, naznačuje až kontextovo pomerne nenápadná otázka (až na s. 22, všetky citáty z románu sú z 1. vydania z roku 1929): „Ba čo to len bude?“, s následnou odpoveďou: „Nič. Čo by bolo? Chlapi prídu, deti sa budú rodiť – starí mriieť“ a s následným spresnením pôvodnej otázky: „Ale v meste, čo bude? Židáci sa vraj chystajú.“ Až táto poznámka – „Židáci sa vraj chystajú“ – prednesená akoby mimochodom, naznačuje možné problémy. Nepriateľ je pomenovaný a hoci ešte stále prevláda veselá jarmočná nálada, atmosféra postupne oťažieva, až napokon dochádza k výbuchu nekontrolovaného násillia.

Čo stojí v tejto súvislosti za povšimnutie, to je fakt, že Rázusovmu románovému zobrazeniu rabovania z novembra 1918 chýba ono výrazné etické stanovisko, ktoré bolo evidentné v jeho poézii s rovnakým námetom. Akoby z odstupu rokov a s ohľadom na filozofickú koncepciu románového diela sa už to, čo aktuálne, v novembri 1918, vzbudzovalo obavy a zhrozenie, zmenilo len na (dramatický) žánrový obrázok zo života ľudu. Spätne reflektovaná historická skutočnosť v kontexte novej idey (oslava ľudu) už akoby neznepokojuje, je len chápavo nahliadaná cez ľudovú naivitu a nerozumnú túžbu po vlastnení aj nepotrebného majetku, po jeho ničení, a to v mene pomsty bohatým.

Rázusovo románové alter ego Pavel Beňo sa stáva len nezainteresovaným pozorovateľom násillného diania:

„Z rínku dolieha ešte vždy rinkot železa, hlinených i sklenených vecí. Na uhle stojí štíhly Beňo v novej halenke. Trochu pobledlý, akoby mu chýbalo čosi. Fúzky pristirhnuté. Oči ustaté. Nedbá na nebezpečnosť. Netkne sa však ničoho, len hľadá a hľadá na rozzúreného obra – na ľud“ (s. 26 – 27).

<sup>13</sup> RÁZUS, Martin: Literárne pohnútky k dielam Svety a Júlia. In: *Elán*, roč. 1, 1931, č. 5, s. 4.

Premena veselých dedinčanov, ktorých obraz bol dovtedy vytváraný množstvom deminutív (detičky, košíček, homôľka tvarohu, hrudka masla, pakliček tabaku, strýčko, tetička, sliepočky, fajočka, chalúpky, chalúpočky, záhradôčky, klobúčky, širáčik atď.) na „rozzúreného obra“ (ktorá je súčasne aj zmenou z množstva individualizovaných pokojných jednotlivcov na vyčíňajúci kolektív, na beztvárú, anonymnú masu plieniacu cudzí majetok) je v Rázusovom románe náhla, akoby nemotivovaná, ako keby vyplývala iba z napätia chvíle. Jarmočný stisk sa mení na rabovanie znenazdajky, zmenu situácie Rázus prirovnáva k rozbitiu zrkadla („ako keď sa zrkadlo rozbije“, s. 25):

„Zmätok – ryk. Oči horia. Ľud sa vrhá do sklepov a vynáša všetko možné. Strieľajú? Nech strieľajú!“

V pohybe masy ľudu (jej príchod do mesta je navyše zobrazený s odkazom na kresťanský náboženský kontext: „ako do kostola“, s. 11, „ako za obrovskej púti“, s. 17), prostredníctvom jednotlivých dialógov, sa zároveň odhaľuje hlboko zakorenená latentná nenávisť voči Židom. Obrátenie sa ľudovej sily proti nim Rázus vysvetľuje iba na jedinom mieste – a to ako absenciu rozumu, ako nevysvetliteľnú, priam hlbinnú, prírodnú silu, ktorá nečakane ovládla ľud:

„Nevedia, čo robia. Sama zem akoby vydávala zo seba akúsi čudesnú silu, prechodiacu do nervov. (...) Čo má rozum, nejde. (...) Akýsi duch odplaty utlačených“ (s. 28).

Ďalej je rabovanie podané už iba ako niečo, čo vyvoláva úsmev na tvári hovoriacich alebo smiech prizeraajúcich sa („smejú sa okolo“, s. 27; „ozve sa chichot“, s. 29, bola ... rekvirácia, usmieva sa“, s. 39). Súčasne platí, a Rázus to zopakuje na dvoch miestach, že ten, kto nemá majetok, sa nemusí báť: „V dedine je pokoj, ale čo bohatší – trnú“ (s. 29). Alebo inak: „A ináč – ako?“ – „Dobre. Iba čo bohatší, boli trocha v strachu. Ľudia sú veselí. Pália kvas i ražnú“ (s. 40).

Rázus pritom vo svojom románe reprodukoval reálne udalosti (ktoré však sám na danom mieste nezažil, poznal ich len z rozprávania či z dobových zápisov, keďže do Moravského Lieskového prišiel až v roku 1921): zobrazoval rabovanie v Novom Meste nad Váhom (literárny Klenov), ktoré začalo v pondelok 4. novembra 1918, keď mal byť trh, trvalo tri dni, strieľalo sa pri ňom v uliciach aj z obrneného vlaku, zahynulo pri ňom sedem ľudí a zachovalo sa o ňom viacero obsiahlych svedectiev, ktoré publikoval Karol Anton Medvecký v 3. zväzku svojho historického diela *Slovenský prevrat* (1930, kapitola Výtržnosti). Medvecký všeobecné dôvody rabovania zhrnul pomerne lakonicky: „Vynahradiť si na účet majetnejších útrapy štvorročného biedenia, a to za každú cenu, to bola devíza poprevratových časov. Kde nebolo roduverných priateľov a vodcov, tam sa táto nespokojnosť zvrhla na krvavé výčiny pomsty a plienenia.“<sup>14</sup>

Aktuálny opis situácie pod titulom Krvavý deň v Novom Meste nad Váhom priniesli aj *Národné noviny* z 21. novembra 1918, zdôrazňujúce slovami svojho dopisovateľa ako hlavný moment násilností jestvujúci „regionálny“ rozpor kresťanské – židovské (s proti sebe stojacimi skupinami slovenské kresťanské obyvateľstvo kontra židovské

<sup>14</sup> MEDVECKÝ, Karol A.: *Slovenský prevrat*. Zv. III. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1930, s. 3.

obyvateľstvo a Maďari): „Nové Mesto nad Váhom je zväčša židovské. Kresťanské obyvatelstvo mesta a celé široké okolie bolo od rokov Židmi vykorisťované a trápené ich maďarizačnou a hmotnou presilou. Týraný ľud cítil jarmo dvojnásobnej poroby.“<sup>15</sup>

Rázus sa v hlavných bodoch pridržiava skutočnosti: približuje atmosféru trhového dňa, strelbu miestnej židovsko-maďarskej mládeže, zastrelenie slúžneho Kubínyiho omylom vlastnými (v románe Becsvári), masové plienenie... Snaží sa o dokumentárne zachytenie, no zjavná je jeho tendencia pozerať na vyčíňanie ľudu zmierlivo, až humorne:

„Kačo, počuj,“ zájde gazdiná Beta k susede, „ja ti mám peňazí. Pod', rozbalíme to.“

Rozbaľujú – rozbaľujú pri blikajúcej lampe, visiacej na drôte z povaly.

„To sú iste strieborné! Alebo i zlaté?“

„No, len nevykrič!“

Napokon sa vykotúľa do sto sklíčok na okuliare.

„Ach, bodaj ťa! Skoro ma to stálo život,“ praští gazdiná sklíčka o zem, až deti pobudí. A tej zlatej slobody, slobodienky je ešte i ráno plná-plnučká chalupa.“

Poetika kapitoly o rabovačke a ďalších súvisiacich epizód pripomína kukučínovské obrázky zo života šibalských dedinčanov (na spôsob „to niečo vyparádime, keď je už tá rebélia“, s. 76), ktorí majú (voči Židom) „vždy dost' vtípu a vynaliezavosti“ (s. 255). Rázusova interpretácia udalostí z optiky (idealizovaného) ľudu tak celkom pochopiteľne nedramatizovala niečo, čo bolo vykladané ako „spravodlivá odplata“, ktorú si Židia zaslúžili.

Antisemitizmus tu prekryl morálny imperatív i božie prikázania: rabovačka sa stala len veselým vystrájaním jednoduchého, nerozumného, davovou psychózou ohlúpnutého ľudu...

Rázus pri zobrazení plienenia jednoznačne rezignoval na morálne hodnotenie udalostí – neodsudzuje, iba pozoruje a chápa vo, ľudsky nahliada. Obdobná tendencia chápaného prijímania ľudového násillia sa pritom objavila aj v aktuálnej reakcii v roku 1918, v rozsiahlom článku Pohromy od Jura Slávika: „Ľud môj drahý slovenský, čo spravili z Teba tí, ktorí od storočí, najmä od 50 rokov nad Tebou panovali. Ľud dobrý, statočný, bohabojný – teraz zúriš zarovno s maďarským ľudom a s inými robiacimi výtržnosťami; bezmála poškvrlil si rodiaču sa svobodu na mnohých stranách lúpežou. Ako sa to mohlo stať? Nemožno to vyhovárať, ospravedlniť, ale vysvetliť, pochopiť áno. Celkom dobre pochopíme to my, ktorí Tvoju dušu známe a i blúdiaceho predsa milujeme.“<sup>16</sup>

Keďže kategória ľudu mala v Rázusovej románovej koncepcii kľúčové a navyše hodnotovo pozitívne miesto, fakty reality, ktoré sa dostali do diela (a treba povedať, že mnohokrát len v minimálne literárne prepracovanej podobe, čo súviselo s celkovým dokumentaristickým charakterom románu), si síce zachovali svoju vecnú vierohodnosť, no interpretačne boli determinované apriórnu ideovou konštrukciou. Inak povedané, zobrazené udalosti vo svojej dokumentárnej povahe zodpovedali skutočnosti, ale ich výklad bol účelový, určený autorským zámerom – v dôsledku toho bol ľud ako kolektívna identita idealizovaný a jeho prečiny zľahčované.

<sup>15</sup> Krvavý deň v Novom Meste nad Váhom. In: *Národné noviny*, roč. 49, 21. 11. 1918, č. 137 (47), s. 2.

<sup>16</sup> SLÁVIK, J.: Pohromy. In: *Národné noviny*, roč. 49, 16. 11. 1918, č. 135 (45), s. 1.